

Ze studiów nad konceptem aktu erekcyjnego Związku Pruskiego z 14 III 1440 r.

I

Badania nad rozkładem państwa zakonnego w Prusach w połowie XV w. posunęły w ostatnich latach wydatnie naprzód znajomość czołowej organizacji stanów pruskich, jaką była konfederacja, zwana Związkiem Pruskim¹. Szczególne zainteresowanie wzbudza przy tym kwestia genezy Związku Pruskiego i jego formalnego zorganizowania się. Badania nad aktem erekcyjnym konfederacji z 14 marca 1440 r. przeprowadził już przed blisko 80 laty znany wydawca źródeł krzyżackich, Max T o e p p e n, z okazji publikacji samego aktu². W ostatnich latach Karol G ó r s k i dokonał po raz pierwszy rozbioru aktu erekcyjnego pod względem dyplomatycznym, starając się także w pewnym stopniu ustalić genezę jego powstania³.

Szersze zbadanie tego problemu stało się ostatnio możliwe na skutek odnalezienia konceptu (minuty) aktu erekcyjnego Związku Pruskiego w zbiorach Archiwum Państwowego w Toruniu — obecna sygnatura Kat. I, nr 952a⁴. Koncept ten omyłkowo znajdował się przy dokumencie nr 975, dotyczącym sporu między Wawrzyńcem Bollandtem a Mikołajem Reichenbachem z początku XV stulecia i skutkiem tego uszedł uwagi dotychczasowych badaczy. Porównanie jego z oryginałem aktu rzucić może nowe światło na problem powstania konfederacji pruskiej. Z drugiej strony wiadomo, że koncepty dla pierwszej połowy XV w. są wielką rzadkością i dlatego tym cenniejsze są dla nas wszelkie zachowane egzemplarze⁵. Z tych względów opublikowanie jego oraz przeprowadzenie porównania z oryginałem aktu erekcyjnego wydaje się w pełni uzasadnione.

II

Jak wiadomo, proces tworzenia się konfederacji stanów pruskich trwał kilka lat. W szczególności nabral on na sile od drugiej połowy 1438 r., w miarę narastania opozycji przeciw władzy krzyżackiej, gdy na zjeździe stanów w Elblągu 24 VIII 1438 r. przedstawiciele szlachty dzierzgońskiej wysunęli pod adresem ogółu ziem i miast prośbę o wzajemne poparcie⁶. Myśl o ściślejszym połączeniu się stanów jest rozwijana na zjazdach w ciągu 1439 r. Sądząc z recesów zjazdowych projekt ten rozstrząsany jest głównie wśród przedstawicieli wielkich miast pruskich⁷, chociaż nie brak wzmianek o wspólnej akcji z rycerstwem⁸. Inicjatywa wielkich miast szczególnie jest widoczna na zjeździe ich w dniu 18 stycznia 1440 r. w Elblągu,

¹ W szczególności następujące prace: K. G ó r s k i, Państwo krzyżackie w Prusach, Gdańsk 1946, oraz Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce, Poznań 1948; M. B i s k u p, Jan Cegenberg, współtwórca Związku Pruskiego, Zapiski TNT 15(1949—50) z. 1—4; E. W e i s e, Das Widerstandrecht im Ordenslande Preussen und das mittelalterliche Europa, Göttingen 1955.

² Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens wyd. M. T o e p p e n, II, Leipzig 1880, nr 108.

³ G ó r s k i, Związek Pruski s. XXII—XXXVI.

⁴ Opis jego podajemy niżej.

⁵ St. K ę t r z y ń s k i, Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich t. I, Warszawa 1934, s. 280 i n.

⁶ AST II, s. 68.

⁷ Ibidem II, s. 116 — zjazd w Elblągu z 24 VII 1439 — por. G ó r s k i, Związek Pruski, s. XXV.

⁸ AST II, s. 121 — zjazd w Malborku z 26 VIII 1439.

gdzie po raz pierwszy wyraźnie mowa o „związku“, który jednak ma obejmować tylko ośrodki miejskie (*voreynung der stete*). Wydaje się rzeczą możliwą, że już wówczas mógł być dyskutowany czy nawet spisany projekt statutu planowanej organizacji⁹. Być może, że wśród rycerstwa istniały jakieś opory przeciw tworzeniu organizacji stanowej, jednak szybko ustąpiły one, skutkiem zaognienia się sytuacji w Prusach i rozdźwięku, jaki nastąpił w końcu stycznia i początkach lutego 1440 r. wśród najwyższych władz zakonnych. W okresie tym z inicjatywy miast i rycerstwa ziemi chełmińskiej, a bez pytania o aprobatę w. mistrza, został zwołany wspólny zjazd stanów do Elbląga na dzień 21 lutego, przy czym delegaci ziem i miast mieli przybyć tam z pełnomocnictwami¹⁰. W Elblągu w wyniku narad wysłannicy ziem i wielkich miast postanowili zawrzeć związek dla wzajemnej obrony przed bezprawiem i przemocą. Jednocześnie został ułożony odpowiedni akt, który miał zostać opieczętowany na następnym zjeździe stanów w Kwidzynie w dniu 13 marca 1440 r. przez tych wszystkich, którzy pragną należeć do związku (*voreynunge*). Rycerstwu ziemi chełmińskiej polecono podać do wiadomości rycerstwa pozostałych okręgów projekt aktu erekcyjnego nowej organizacji; natomiast wielkie miasta miały to uczynić wobec małych. Postanowiono także, aby na zjazd w Kwidzynie miasta Chełmno, Toruń i Gdańsk przysłały swoich pisarzy, niewątpliwie do pomocy przy sporządzaniu czystopisów¹¹.

Postanowienia zjazdu elbląskiego zostały w pełni wykonane. Projekt aktu związkowego został podany do wiadomości rycerstwu i mniejszym miastom¹². Większość okręgów wysłała na dzień 13 marca 1440 r. do Kwidzyna swoich pełnomocnych przedstawicieli z pieczęciami, które posłużyły do opieczętowania oryginału aktu związkowego, sporządzonego co najmniej w dwóch egzemplarzach (tzw. oryginał elbląski i toruński)¹³.

Z powyższego krótkiego przedstawienia wynikają następujące stwierdzenia: 1) koncept aktu związkowego, obejmującego jednak raczej tylko miasta, był zapewne spisany na pierwszym zjeździe elbląskim z 18 stycznia 1440 r. Nie mamy — poza cytowaną wyżej wzmianką recesu — żadnych danych o jego treści i nie możemy się więcej nim zajmować; 2) koncept aktu związkowego, obejmującego zarówno miasta, jak i ziemie, został spisany na następnym zjeździe elbląskim z 21 lutego 1440 r. i — bez wątplenia sporządzony w kilku egzemplarzach — służył jako podstawa działania rycerstwa ziemi chełmińskiej i wielkich miast wobec pozostałych przedstawicieli stanów. Na zjeździe w Kwidzynie 13 marca 1440 r. stał się on następnie podstawą do sporządzenia dwóch oryginałów aktu związkowego, opieczętowanych przez delegatów stanów. Ten właśnie koncept ma być przedmiotem naszych rozważań.

Treść konceptu aktu związkowego znana była dotąd ogólnikowo z wpisu znajdującego się w gdańskim recesie zjazdu elbląskiego¹⁴. Krótki fragment jego podał Toeppen, dając przy przedruku oryginału kilka wzmianek o nieistotnych — zdaniem jego — różnicach z oryginałem, natury czysto redakcyjnej¹⁵. Jak wspomniano wyżej, odnalezienie drugiego egzemplarza konceptu w archiwaliach toruńskich umożliwia dokonanie nieco szerszej analizy, zarówno przez porównanie obu wersji konceptu, jak i ich stosunku do oryginałów. W rozważaniach naszych starać się będziemy ustalić najpierw wzajemny stosunek obu egzemplarzy konceptów.

Egzemplarz toruński konceptu (nr 952a) składa się z dwóch kartek, zapisanych obustronnie, rozmiarów 21,5 × 30 cm, o dzisiejszej numeracji od s. 1—4. Stan zachowania aktu jest dobry, z wyjątkiem przetarcia części środkowej przy zagięciu. Całość tekstu spisana została pierwotnie czytelnym pismem jedną ręką

⁹ Ibidem II, s. 137. Reces gdański podaje, że: *Item haben dy stete faste fleiszige handlung underenander gehabt also von forder voreynung in redlichen moglichen sachen, also ab imand unser herre vorunrechten adir underdrucken welde, adir ab imant dy stete ader inwoner der stete vorwelden welde, wie sich dy stete dorinne halden, und mit was weise ader wege eyne stat der andern hulpe und beystant thun welle, und wie men das forder bewaren und vorsichern moge, do sich eyn iczlicher mag czu vorlaszen und dornoch richten. Hiruff eyn iczlicher in syne rate fleiszig handlung habe und czur nehsten tagfart eyn endlich beslissen syner eldesten dovon mit sich brengre. Miasta chcą zwołać jeszcze jeden zjazd umme dy voreynung der stete endlich eyns czu werden.*

¹⁰ AST II, s. 147—149; por. Biskup, o. c., s. 95 i przypis 115, który akcentuje rolę przedstawicieli rycerstwa, nieco słabiej uwypukloną u Górskiego, Związek Pruski, s. XXXI.

¹¹ AST II, s. 153—154.

¹² Por. ibidem II, s. 161, 166.

¹³ Ibidem II, s. 171.

¹⁴ Woj. Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300, 29/1, s. 200v—201v (dawn. paginacja 186v—187v).

¹⁵ AST II, nr 97 i 108.

(ręka pierwsza), atramentem koloru jasnobrązowego. Tekst ten jest napisany bez poważniejszych poprawek i skreśleń z wyjątkiem marginesowej wstawki na środku strony 1 (lewy margines). Akapity pisarz zaznaczał dwiema kreskami. Tekst ręki pierwszej konceptu toruńskiego określać będziemy jako „koncept I“. Zasadnicze poprawki zostały dokonane ręką drugą, którą cechuje drobniejsze pismo i ciemniejszy kolor atramentu. Najwięcej poprawek zostało wprowadzonych na stronie 1, gdzie 3/4 tekstu ręki pierwszej uległo gruntownej przeróbce, przy czym dopiski zajęły lewy dolny i prawy górny margines oraz dolną krawędź strony. Całość tekstu i poprawek ręki drugiej określać będziemy jako „koncept II“.

Natomiast egzemplarz gdański konceptu stanowi wpis do tomu recesów stanów pruskich (Archiwum Państw. w Gdańsku, sygn. 300, 29/1, s. 200^v — 201^v — dawniejsza paginacja 186^v—187^v). Nazwiska świadków nie są w nim przytoczone, a jedynie w odpowiednim miejscu znajduje się odsyłacz do s. 199^v (dawna s. 185^v) recesu elbląskiego, gdzie figuruje lista uczestników zjazdu. Koncept ten pisany jest wyraźnie ręką gdańskiego pisarza recesu elbląskiego (z 21 III 1440 r.), brak w nim poważniejszych skreśleń czy poprawek. Nie ulega wątpliwości, że jest on c z y s t o p i s e m jakiegoś innego egzemplarza konceptu. Określać go będziemy dalej jako „koncept I A“.

Podajemy obecnie niżej przedruk egzemplarza konceptu I (toruńskiego) w jego pierwotnej postaci, tj. z uwzględnieniem partii pisanych tylko ręką pierwszą w Elblągu. W przypisach literowych podano także skreślenia dokonane tą samą ręką. Natomiast w przypisach cyfrowych zaznaczono odchylenia konceptu I A (dotyczące imion, przestawień wyrazów, wstawek itp.). Ze względów praktycznych pozostawiono podział na akapity, zastosowany w przedruku aktu u Toeppena i Górskiego.

Koncept I (toruński) aktu erekcyjnego Związku Pruskiego z [21 II 1440]

s. 1 [1] In dem namen der heiligen und unteylhafftigen Dreyfaldigkeit amen. Wir ritter und knechte diesser nochgeschriebenen lande und^a gebiete, als Hans vom Czegenberge, bannryfwrer des landes czum Colmenn, Cuncze vom Clement, Otthe von Plenchaw, Augusteyn vor der Schebe, Niclus von Therwisz, Symon von der Samplow ritter, Joen vom Eychholtze, Symon von Glasaw, Johans von der Linde¹, Ottho vom Heszelecht, Jacob von Mwssegk, Hans Ruckws von Sefelt, Sander von Machwitz, Hans Slumme, Bartusch von der Theurnicz, Hans Summe knechte des colmischen landes; Johan von Baysen, Gunther von der Delow, Sander von Baysen ritter des ostrodischen gebietes; Niclos vom Bwchwald, Segenand von Waplys, Pawel von Tesmansdorffe ritter, Hans von Ruprechtswalde, Symon von Desenyten knechte des cristburgischen gebietes; Rempsel und Niclos von Waplys² von dere gemeyne ritter und knechte wegen des gestifftes zcu Resemburg; ^bHans Wargel ritter von der gemeyne ritter und knechte wegen des heilsberger gestofftes^b; Joachim von der Wickerow, Merten von Anglyten, Gunther Strwve von Hansdorffe knechte des elbingschen gebietes^c; und wir burgermeistere und rathmanne diesser nochgeschriebenen steten, also Tydeman von Hirken, Bartholomeus Rosenik vom Colmen, Johans Huxer, Herman Ruswpp, Abiunus [*sic*] Winter, Gotschalk Hittfelt von Thorun, Peter Swgkow, Heinrich Halbwachsz, Peter Storm, Niclus Witte, Mattis Kestenbwch vom Elbing, Thomas Werner, Sander von Loyden von Brunsberg, Bertholt Huxer, Andres Brunow³ von Koi i j sberg, Peter Holtste, Henrich Vorrath, Henrich Vocke von Danczke, Jorge Langerbeyn und Niclus Rebeyn vom Knyppab, alle von der vorberurten landen und steten wegen czum Elbinge czu tage vorsamelt, bekennen und czwgen offembar mit dessen kegenwertigen schriffthen vor allen, do dy vorbracht werden, das wir umme gemeynes gediens⁴, nucz und fromen willen, Gote czu lobe, unserm gnediger

a Skr. stete.

b—b Wstawka na marginesie. Powtórzono omyłkowo Hans Wargel.

c Skr. Hans Wargel ritter von der gemeyne ritter und knechte wegen des heilsberger gestifftes, po czym wolne miejsce na 1/2 wiersza.

¹ W I A Hans von der Lynde.

² W I A poprawniej von der Warczell.

³ W I A poprawniej Hans Brunaw.

⁴ Brak w I A.

hern homeister, seynem orden und synem⁵ landen czu eren und uns allen czu forderem be-
 steen und wolfaren, mit gutter betrachtunge, wolbedachtem, reyyffem rathe und mit^d eyn-
 tracht, wissen und willen unser allere gemeyne ritter, knechte, burger und inwonere eyne
 frundliche, stete, feste vereynunghe und czusampne bleybunge eyner by des anderen rechte
 und rechtferdigen sachen underenandir angegangen und gemacht haben, angeen und machen
 in crafft dis brieffes vor uns, unser gemeyne ritter, knechte⁶, burger und inwonere, dy nw und
 noch⁷ czukwmfftig seyn und vor alle dy ghene, dy methe in⁸ //voreynunge seyn wellen, der
 genuch thun und gebruchen und geloben, 1y in gutten getruwen sunder arghelyst unverserth
 czu halden und do by bleiben in sulchere weisz, als hir noch folgen.

s. 2

[2] Zcu dem ersten, das eyn itzlicher von uns vorberurte ritter, knechte und stete, dy undir
 unserm hern homeister, ⁹seynem orden⁹ gesessen seyn, sal unserm hern homeister und seyme
 orden thun alles, das her im von eren und rechtes wegen pflichtig ist czu thunde noch uswi-
 sunghe unser aller privilegien, freiheit und rechte und des geleichen, das eyn itzlichere von
 uns vorberurten ritter, knechte und stete und den erwirdigen^{e/10} hern prelaten diesses^{f/11}
 gesessen sal seyme hernn thun alles, das here im von erren und rechtes wegen pflichtig ist
 czu thunde noch uswisunge eynes itzlichen privilegien, freiheit und rechte. Und denne¹²
 also widdir umme begeren wir egedochten ritter, knechte und stete und dungket uns mogelich
 und recht seyn, das unser herre uns allen und eynen itzlichen besondere laesse by rechte,
 freiheit und brieffen noch deme, als wir und unser vofaren domete begobet und gefreiet
 seyn, dy alden beswerunge abethu und dor obir keyne andir in czukomenden czeiten uff uns
 leghe. Und ab uns imande dor obire drangen und mit gewalt faren welde, das unser herre
 eynsulchs nicht vorhenghe, sunder uns do vor beschirme und uns und unserem rechte bylege.

[3] Und ab imande von uns vorberurten landen und steten allen addir eyn besondere ritter,
 knechte, burgeren und inwoneren widdir recht, brieffe und freiheit gedranget addir imande
 vorweldiget addir syne gutter genomen wurde, der sal sich sulcher gewalt erclagen erst an
 unserm hern. Wurde der denne¹³ der gewalt nicht obir haben, des wir czu unserm hern nicht
 getruwen, so sal der selbe komen uff den gelegeten richtag, der des jares ummb ungerichten
 und gewalt willen eyns sal gehalten werden und sich do irlagen. Wurde das gerichte ouch¹⁴
 also bestalt, das men irkente, das dem rechte nicht genug¹⁵ geschege addir der richt tag nicht
 muchte vorgangk haben ¹⁶und dem cleger nicht muchte gericht werden¹⁶, geschege das der
 ritterschafft, dy sal das von stunden an dere eldesten ritterschafft im colmischen lande vor-
 kundigen und in dy sache eygentlich durch schriffte addir boten wissen laessen, so sullen
 dy selben ritterschafft mit sampt den steten Colmen und Thorun macht haben, dy ritterschafft
 us den anderen gebiete mit sampt den anderen steten alle in diessere// eynunghe¹⁷ begrieffen
 uff gelegene stat und czeit czu vorboten, do ouch eyn itzlichere van uns vorberurten land
 und stete sal pflichtig seyn hen czu komen und do dy sachen vorhoren. Werden dy sachen
 denne rechtferdich irkant, so sullen dy ritter, knechte und stete des clegers mechtig seyn czu

s. 3

d *Skr.* wissen.e *Skr.* Arthern (?) und hernn unsern.f *Wypuszczone slowo landes, które figuruje w IA.*⁵ *Brak w IA.*⁶ *Brak w IA.*⁷ *W IA* ouch.⁸ *W IA* in dessir.⁹⁻⁹ *Brak w IA.*¹⁰ *W IA* unsern.¹¹ *W IA* *poprawniej* dis landes.¹² *Brak w IA.*¹³ *W IA* *poprawniej* wurde der cleger denne.¹⁴ *W IA* das gerichte ouch nicht.¹⁵ *W IA* das dem rechte gnug geschege.¹⁶⁻¹⁶ *Brak w IA.*¹⁷ *W IA* voreynunge.

eren und rechte czu irbieten und sullen sich noch irem besten vormogen dorinne bearbeiten, das her do by gehalden werde. In der selben weisze, ab imandis von uns vorberurten steten, burger und inwonere widdir recht, freiheit und^g brieffe gedranget wurde, dy sal das den steten Colmen und Thorun vorkundigen und in dy sache als vorberurten steet czu wissen laessen. So sullen dy stete Colmen und Thorun mit sampt der ritterschafft des colmischen landes macht haben, dy ritterschafft us den andern gebieten mit sampt den andern steten alle in diesser eynunghe begriffen uff gelegene stat und czeit¹⁸ czu forbotten und den sachen noch czu geen in aller weisze, als hire nehst czuvoren von der ritterschafft steet usgedrugket.

- [4] Item widdirfwre auch imande sulche sachen addir sulche gewalt, das men irkente, das men sulchs richtis tagis nicht erbeten¹⁹ mochte, do Got vore sie, addir das²⁰ die ritterschafft addir stete²¹ yo widdir recht drangen adir ab²² imande seyne guttere mit gewalt undirhalden welde, so sullen wir getrwlich und festhe eyner by dem andern in seyne rechte bleiben und dy sachen uns allen gleich annemen, dy czum ende helffen ustragen und noch unser macht eyner dem andern czum rechte by legghen, hulffe und biestendichkeit thun, als das denne noch gelegenheit der sachen not und behwff thun wirt. Und ab imande von uns vorberurten landen und steten, ritter, knechte, burger und inwoner, hir enboben mit gewalt obirfallen und an syme libe geleydiget addir unschuldich czum thode gebracht wurde, das wellen wir clagen unserm hern und begeren, das her eyn sulchs richte unvorczogen; muchte denn das²³ nicht geschen, so gelobe wir manschafft und stete alle vorberurt in gutten truwen uns^h dar inne also getrwlich und mit sulchem ernste czubeweisen, das men irfinden sal, das uns allen eyn sulchs leyt ist und wellen das an imⁱ, ine seynen und iren bilegeren²⁴ // an libe und gutte²⁵ noch unserm hogesten vormogen nicht laessen ungerochen.

s. 4

- [5] Item das eyn itzlicher von uns vorberurten landen und steten sal mit des andern beste ummegeen in rechtferdigen sachen und ab eyner etzwas vorneme addir czu wissen wurde, das dessen landen, uns allen addir eyne besondern mochte schedlich syn, in welcherley weisze das were, das sal eyner dem anderen vorkundigen, getrwlich warnen und wissen laessen und sulche warnunghe und vorkundinne sal by eyne itzlichen in rotis weisze bleiben.
- [6] Item was von den der [*sic*] gemeynen landen und steten uff tagedareten mit eyntracht noch alder gewonheit vorliebet und beslossen²⁶ wirt, das das selbe von landen und steten alle vorberurten also sal werden gehalden²⁷.
- [7] Diesse vorgeschrebene voreynunge und czusampne bleybunge globen wir ritter und knechte vorbenante in voller macht alle der unsern, dy uns usgesand haben vor uns, vor dy unsern und vor unser ganz gemeyne ritter und knechte, dy uff diesse czeit und ouch czukwmfftig seyn und vor alle dy ghenen, dy in diesser eynunghe²⁸ seyn beslossen. Und wir burgemeistere und rathmanne der vorgedochten stete globen in voller macht vor uns, unser scheppen, burgere, inwonere und ganz gemeyne, dy nw und ouch czukwmfftig seyn und vor alle dy ghenen, dy in diesser eynunghe seyn begriffen²⁹ in allen stucken und artikelen, als

^g *Skr. fre.*^h *Skr. das.*ⁱ *Poprawione z en.*¹⁸ *W I A* czeit und stat.¹⁹ *W I A* sulchs richttagis nicht erbeiten.²⁰ *W I A* das men dy.²¹ *W I A* *poprawniej* ritterschafft und stete.²² *Brak w I A.*²³ *W I A* das denne.²⁴ *W I A* und wellen das an im und synen beylegern.²⁵ *W I A* und an gutte.²⁶ *W I A* und von allen beslossen.²⁷ *W I A* das dasselbe von uns vorberurten landen und steten alle also sal gehalden werden.²⁸ *W I A* voreynunge.²⁹ *W I A* in desir voreynunge (*skr.* beslossen seyn) begreifen seyn.

dy die hir czuvor usgedrucket³⁰ steen, in guttem, rechtferdigen globen by truwen und by eren³¹ sunder allerley arghelyst stethe, feste und unVERRUCKET czu halden, do by czu bleyben und deme noch gancz unser macht genuch czu thunde in allen czukomenden czeiten. In geczeugnissze³².

Spróbujmy obecnie zanalizować pokrótce treść konceptu. Pod względem dyplomatycznym wyróżnić w nim możemy następujące części składowe:

- 1) wstęp z inwokacją, intytulacją, promulgacją i dyspozycją [1],
- 2) właściwy statut Związku, składający się z pięciu artykułów [2–6],
- 3) wzajemne zaręczenie (*sponsio reciproca*) rycerstwa i miast [7],
- 4) początek — projektowanej — formuły koroboracyjnej (*In geczeugnissze*) [7].

Odnosnie do części 1 stwierdzić należy, że: intytulacja objęła nazwiska wszystkich uczestników zjazdu elbląskiego z wyszczególnieniem tak delegatów rycerstwa, jak i miast, przy czym nazwiska te — jak zobaczymy — nie zostały przepisane z protokołu obrad (recesu), zdarzają się w nich bowiem odchylenia i błędy. W części tej podano także miejsce narad (Elbląg), natomiast pominięto datę. Elementy te nie zostały w ogóle uwzględnione w części końcowej aktu (czwartej), który nie posiada więc formuły datacyjnej. Część czwarta (koroboracja) nie została zresztą rozwinięta ze zrozumiałych powodów, gdyż mogło to nastąpić dopiero na zjeździe kwidzyńskim. Ogólnie biorąc koncept I nie ma jeszcze charakteru wykształconego aktu dyplomatycznego, co szczególnie wyraźne jest w części 1 i 4. Natomiast rzecz najważniejsza, tj. część druga — projektowany statut [2–6], jest już w postaci rozwiniętej i wyraźnie ukształtowanej. Podobnie wzajemne zaręczenie rycerstwa i miast (część 3) jest już dołączone. Świadczy to zarazem, że najistotniejsze partie aktu związkowego zostały przygotowane między obu zjazdami elbląskimi (18 I — 21 II 1440 r.) lub w czasie drugiego zjazdu (21 II 1440 r.), w każdym bądź razie już przy współudziale o b u partnerów, tj. zarówno miast, jak i rycerstwa.

Jak już zaznaczono, całość konceptu I jest napisana jedną ręką, przy minimalnej ilości poprawek. Najpoważniejszą z nich stanowi skreślenie nazwiska Hansa Wargela, rycerza warmińskiego, umieszczonego mylnie na końcu listy rycerzy, i ponowne dopisanie na marginesie (dwukrotnie) ze znakiem wstawki przed rycerstwem elbląskim. Nieliczne usterki, jak wypuszczenie słów oraz drobne tylko skreślenia (przypisy a, d, e, g, h), potwierdzają przypuszczenie, że koncept I jest tylko jednym z o d p i s ó w pierwotnego tekstu, ułożonego ostatecznie w Elblągu 21 II 1440 r., a którego egzemplarz nie dochował się. Mimo to koncept toruński uznać należy za jedną z p i e r w s z y c h redakcji tego pierwotnego konceptu. Dowód tego stanowi porównanie egzemplarza konceptu I z konceptem I A (gdańskim), wpisanym do recesów.

Porównanie to (zaznaczone w przypisach cyfrowych 1–32) wskazuje, że koncept I A jest w szeregu miejsc poprawniejszy od konceptu I. Dotyczy to zwłaszcza nazwisk *Niclos von der Warczell* i *Hans Brunaw*, omyłkowo zapisanych w koncepcie I jako *Niclos von W a p l y s* i *A n d r e s Brunaw* (przypisy 2 i 3). Koncept I A zawiera także szereg drobnych poprawek stylistycznych (przypisy 7, 8, 10, 14, 15, 17, 20, 21, 25, 27, 29), które niekiedy uściślają samo brzmienie tekstu np. (przypis 21) *ritterschafft u n d stete* (I A) zamiast *ritterschafft a d d i r stete* (I). Daje on także w dwóch wypadkach uzupełnienie wyrazów opuszczonych omyłkowo w koncepcie I (przypis 11 *dis l a n d e s*, przypis 13 *wurde der k l e g e r denne*). Najistotniejszą rzeczą jest jednak pominięcie w nim w 5 wypadkach kilku wyrazów (przypisy 4, 5, 9, 12, 22). Wprawdzie cztery z nich dotyczą nieistotnych poprawek stylistycznych (synonimów — por. przypisy 4, 5, 12, 22), jednak poważne znaczenie ma pominięcie w zdaniu *das eyn itzlicher von uns vorberurte ritter, knechte und stete, dy undir unserm hern homeister, s e y n e m o r d e n gesessen seyn*, wyrazów *seynem orden* (przypis 9–9). Pominięcie to jest celowe i posiada głębszą przyczynę. Jest ono wyraźną konsekwencją urabiającego się wśród stanów pruskich poglądu, że podlegać one pragną tylko w mistrzowi, a nie całemu Zakonowi, czego dowodem są spory o formułę hołdowniczą dla w. mistrzów w latach 1441 i 1450¹⁶.

³⁰ W I A also hir czuvor usgedrucket.

³¹ W I A bey truwen und eren.

³² W I A In geczugnissze etc.

¹⁶ Por. G ó r s k i, Państwo krzyżackie w Prusach, s. 178, 196.

Należy zaznaczyć, że również koncept I A posiada kilka braków, jak opuszczenia niektórych wyrazów (przypisy 6, 24, 30, 31) czy przestawienia szyku wyrazów (przypis 18, 23). Są to jednak rzeczy drobne, stanowiące w większości omyłki kopisty (pisarza recesu). Najpoważniejszą usterkę stanowi wypuszczenie passusu *und dem cleger nicht muchte gericht werden* (przypis 16 – 16), jednak i on jest w gruncie rzeczy synonimem (wobec sąsiednich wyrażań) i być może został opuszczony jako zbyt częste powtórzenie. W sumie biorąc koncept I A uznać należy za następną, nieco poprawioną redakcję konceptu I.

III

Exemplarz toruński, tj. koncept I stał się na zjeździe w Kwidzynie 13 marca 1440 r. podstawą dla dokonania szeregu zmian i poprawek w celu ostatecznego ustalenia treści aktu erekcyjnego. Przekonuje o tym poniższy przedruk, w którym uwzględniono wszystkie poprawki, jakie zostały dokonane ręką drugą. W przypisach literowych podano wszystkie dopiski i skreślenia ręki drugiej, jak również dawniejsze ręki pierwszej. W druku zaznaczono m n i e j s z a czcionką te partie konceptu I, które przeszły b e z z m i a n do drugiej redakcji, określanej przez nas jako „koncept II“. W przypisach cyfrowych podano najważniejsze odmiany konceptu II w stosunku do obu oryginałów aktu: elbląskiego, wydrukowanego przez Toeppena¹⁷ (cyt. *or. elbl.*) i toruńskiego, znajdującego się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Toruniu (cyt. *or. tor.*)¹⁸.

Koncept II (toruński) aktu erekcyjnego Związku Pruskiego z 14 III 1440 r.

- s. 1 [1] ^aWissentlich sey allen kegenwertigen und zukumftigen, den dese schrifte vorbracht werden, das am sontage Reminiscere in den XLsten jare¹ land und stete zum Elbinge^b zusampne gewest sin und doselbinst umbe merklicher und² notdorftiger sache willen eyner eynung und vorschreunge eyner bey dem andern in seynen rechten zubleiben angehaben und vorramet und am sontage Judica dornoch zu Marienwerder dieselbe voreynunge mit briefen und sigeln geendet und volfurt haben in sulchir weise als hirnoch folget.
- [2] In^c dem namen^a der heiligen und unteylhafftigen Dreyfaldigkeit amen. Wir ritter^d, knechte und stete der^e lande^f gebiete und ^gstete des landes czu Prussen undengengeschrieben bekennen und czugen offembir in desem kegenwertigen briefe vor allen, die enn sehen, horen adir lesen^g, das^h wir umme gemeynesⁱ nucz und fromen willen, Gote czu lobe, unserm gnediger hern homeister, seynem orden und synem³ landen czu eren und uns allen czu forderem besteen und wolfaren, mit gutter betrachtunge, wolbedachtem, reyffem rathe und mit^j eyntracht, wissen und willen unser allere gemeyne ritter⁴, knechte, burger und inwonere eyne frundliche, stete, feste vereynunge und czusampne bleybunge eyner by des anderen rechte und rechtferdigen sachen nderenandir angegangen und gemacht haben, angeen und machen in crafft dis brieffes vor uns, unser gemeyne ritter, knechte, burger und inwonere, dy nw und auch^k czukwmfftig seyn und vor alle dy ghene, dy methe in⁵ //voreynunge seyn wellen, der genuch thun
- s. 2

¹⁷ AST II, nr 108.

¹⁸ Sygn. Kat. I, nr 952.

a – a *Dopisane ręką II u dolu str. 1.*

b *Skr. ges.*

c *Ciąg dalszy ręką I u góry str. 1.*

d *Skr. und.*

e *Skr. diesser nochgeschrebenen, nadpisane ręką II und stete der.*

f *Skr. und ręką II, stete ręką I.*

g – g *Nadpisane ręką II nad wierszem oraz dopisane na marginesie z prawej strony. Powtórzone słowa das wir umme.*

h *Ciąg dalszy ręką I od środka strony. Skr. poprzednie zdanie bekennen und czugen offembar mit dessen kegenwertigen schriften vor allen, do dy vorbracht werden.*

i *Skr. ręką II gediens.*

j *Skr. ręką I wissen.*

k *Skr. ręką II noch, nadpisane auch.*

¹ *W or. tor. in fierczigstem jare.*

² *W or. tor. i elbl. brak tego wyrazu.*

³ *W or. tor. i elbl. brak tego wyrazu.*

⁴ *W or. tor. ritter und knechte.*

⁵ *W or. tor. i elbl. in deser.*

und gebruchen und geloben, dy in gutten getruwen sunder arghelyst unverserth czu halten und do by czu¹ bleiben in ^mallen puncten und artikeln als die^m hir noch folgen ⁿin schriftenⁿ.

[3] Zcu dem ersten⁶, das eyn itzlicher von uns undengeschrebenen^o ritter, knechte und stete, dy undir unserm hern homeister^p gesessen seyn, sal unserm hern homeister und seyme orden thun alles, das her im von eren und rechtes wegen pflichtig ist czu thunde noch uswisunge unser aller privilegien, freiheit und rechte und des gleichen, das eyn itzlichere von uns undengeschrebenen^q ritter, knechte und stete und den⁷ erwidigen ^{r/8} hern prelaten diesses landes^s gesessen sal seyme hernn thun alles, das here im von erren und rechtes wegen pflichtig ist czu thunde noch uswisunge eynes itzlichen privilegien, freiheit und rechte. Und^t also widdir umme begeren wir^u ritter, knechte und stete und dungket uns mogelich und recht seyn, das unser herre uns allen und eynen itzlichen besundere laesse by rechte, freiheit und brieffen noch deme, als wir und unser vorfaren domete begobet und gefreiet seyn, dy alden beswerunge abethu und⁹ dor obir keyne andir in czukomenden czeiten uff uns leghe. Und ab uns imande dor obire drangen adir^w mit gewalt faren welde, das unser herre eynsulchs nicht vorhenghe, sunder uns do vor beschirme und uns in^x unserem rechte bylege.

[4] Und ab imande von uns undengeschrebenen^y landen und steten allen addir eyn besundere ritter, knechte, burgeren und inwoneren widdir recht, brieffe addir^z freiheit gedranget addir imande vorweldiget addir syne gutter genomen wurde, der sal sich sulcher gewalt erclagen erst an unserm hern. Wurde^{aa} der¹⁰ ^{bb}denne der^{bb} gewalt nicht obir haben, des wir czu unserm hern nicht getruwen, so sal der selbe komen uff den gelegeten richtag, der des jares ummb ungerichten und gewalt willen eyns sal gehalden werden und sich do irlagen. Wurde das gerichte ouch nicht^{cc} also bestalt, das men irkente, das dem rechte^d genug geschege addir der richt tag nicht muchte vorgangk haben und dem cleger nicht muchte gericht werden, geschege das der ritterschafft, dy sal das von stunden an dere eldesten ritterschafft im colmischen lande vorkundigen und in dy sache eygentlich durch schriffte addir boten wissen laessen, so sullen dy selben ritterschafft mit sampt den steten Colmen und Thorun macht haben, dy ritterschafft us den anderen gebiete mit sampt den anderen steten alle in diessere // voreynunghe^{ee} begrieffen uff gelegene stat und czeit czu voboten, do ouch eyn itzlichere van uns undengeschrebenen^{ff} land und stete sal pflichtig seyn hen czu komen und do dy sachen vorhoren. Werden dy sachen denne rechtferdich irkant, so sullen dy ritter, knechte und stete des clegers mechtig seyn czu eren und rechte¹¹ czu irbieten und sullen sich mit^{gg} irem besten vormogen dorinne bearbeiten, das her do by gehalden werde. In der selben weisze, ab imandis von uns undengeschrebenen^{hh} steten, burger und inwonere widdir recht, freiheit addirⁱⁱ brieffe¹² gedranget wurde, dy sal das den steten Colmen und Thorun vorkundigen und in dy sache als vorberurten ist^{jj/13} wissen laessen. So sullen dy stete Colmen und Thorun mit sampt der ritterschafft des colmischen landes

s. 3

1 *Nadpisane ręką II.*

m – m *Nadpisane ręką II, skr. sulchere weisz i omylkowo nie skr. als.*

n – n *Nadpisane ręką II.*

o *Skr. ręką II vorberurte, nadpisane undengeschrebenen.*

p *Skr. ręką II seynem orden.*

q *Skr. ręką II vorberurten, nadpisane undengeschrebenen.*

r *Skr. ręką I Arthern (?) und hernn unsern, nadpisane ręką II i skr. unsern.*

s *Nadpisane ręką II.*

t *Skr. ręką II denne, dopisane i skr. also.*

u *Skr. ręką II egedochten.*

w *Skr. ręką II und, nadpisane adir.*

x *Skr. ręką II und, nadpisane in.*

y *Skr. ręką II vorberurten, nadpisane undengeschrebenen.*

z *Nadpisane ręką II addir, omylkowo nie skr. und.*

aa *Skr. ręką II der denne.*

bb – bb *Nadpisane ręką II.*

cc *Nadpisane ręką II.*

dd *Skr. ręką II nicht.*

ee *Dopisane ręką II vor.*

ff *Skr. ręką II vorberurten, nadpisane undengeschrebenen.*

gg *Skr. ręką II noch, nadpisane mit.*

hh *Skr. ręką II vorberurten, nadpisane undengeschrebenen.*

ii *Nadpisane ręką II addir, omylkowo nie skr. und. Ręką I skr. fre.*

jj *Skr. ręką II steet czu, nadpisane ist.*

6 *W or. tor. i elbl. Czum ersten.*

7 *W or. tor. i elbl. und stete under den.*

8 *W or. tor. i elbl. erwidigen unsern herren.*

9 *W or. tor. under.*

10 *W or. tor. i elbl. der cleger denne.*

11 *W or. tor. i elbl. czu ere und czu rechte.*

12 *W or. tor. i elbl. und brieffe.*

13 *W or. elbl. steth.*

macht haben, dy ritterschafft us den andern gebieten mit sampt den andern steten alle in diesser VOREYnunghe^{kk} begriffen uff gelegene stat und czeit czu forbotten und den sachen noch czu geen in aller weisze, als hire nehst czuvoren von der ritterschafft steet usgedrugket.

[5] Item widdirfwre auch imande sulche sachen addir sulche gewalt, das men irkente, das men sulchs richtis tagis nicht erbeten mochte, do Got vore sie, addir das man^{ll} die ritterschafft und^{mm} stete yo widder recht drangen adirⁿⁿ imande seyne guttere mit gewalt undirhalden welde, so sullen wir getwlich und festhe eyner by dem andern in seyme rechte bleiben und dy sachen uns allen gleich annemen, dy czum ende helffen ustragen und noch unser macht eyner dem andern czum rechte by leggen, hulffe und biestendichkeit thun, als das denne noch gelegenheit der sachen not und behwff thun wirt. Und ab imande von uns undengeschrebenen^{oo} landen und steten, ritter, knechte, burger und inwoner, hir enboben mit gewalt obirfallen und an syne libe geleydiget addir unschuldich czum thode gebracht wurde^{pp} das wir durch¹⁴ nicht getrouwen^{pp}, das wellen wir clagen unserm hern und begeren, das her eyn sulchs richte unvorczogen; mochte denn das nicht geschen, so gelobe wir manschafft und stete alle undenberurt^{qq} in gutten truwen uns^{rr} dar inne also getwlich und mit sulchem ernste czubeweisen, das men irfinden sal, das uns allen eyn sulchs leynt ist und wellen das an im^{ss} ine seynen und iren bilegeren // an libe und gutte¹⁵ noch unserm hogesten vormogen nicht laessen ungerochen.

s. 4

[6] Item das eyn itzlicher von uns undengeschrebenen^{tt} landen und steten sal mit des andern beste ummegeen in rechtferdigen sachen und ab eyner etzwas vorneme addir czu wissen wurde, das dessen landen, uns allen addir eyne besundern mochte schedlich syn, in welcherley weisze das were, das sal eyner dem anderen vorkundigen, getwlich warnen und wissen laessen und sulche warnunghe und vorkundinng sal by eyne itzlichen in rotis weisze bleiben.

[7] Item was von den^{uu} gemeynen landen und steten uff tagedareten mit eyntracht noch alder gewonheit vorliebet und beslossen wirt, das das selbe von^{ww} ^{xx}uns undengeschrebenen^{xx} landen und steten alle^{yy} also sal werden gehalden¹⁶. ^{zz}In geczugnisse und worhaftigen bekentnissz aller vorgeschrebenen sachen haben wir Hans von Czegenberge^{zz}, // bannyrffwre des^{aa} colmesschen^{b1} lande^{c1}, Cuncze vom Swenten^{d1}, Otthe von Plenchaw, Augusteyn vor der Schebe ^{e1}ritter, Jon von Eychholtze^{e1}, Symon von ^{f1}Glasaw, Johan vom Linde¹⁷, Gunther von Petirkaw^{f1}, Ottho vom Heselecht, ^{g1}Jorge von Zefeld, Jocusch von der Trummey, Matis von Gunten, Niclis Beyerzee, Hans Slumme^{g1}, Hans Ruckws^{h1/18}, Sanderⁱ¹ Machwitz, ^{j1}Hans Logendorff, Friderich

s. 1

kk *Nadpisane ręką II* vor.

ll *Nadpisane ręką II*.

mm *Skr. ręką II* addir, *nadpisane* und.

nn *Skr. ręką II* ab.

oo *Skr. ręką II* vorberurten, *nadpisane* undengeschrebenen.

pp – pp *Nadpisane ręką II*.

qq *Skr. ręką II* vorberurt, *nadpisane* undenberurt.

rr *Skr. ręką I* das.

ss *Poprawione ręką I* z en.

tt *Skr. ręką II* vorberurten, *nadpisane* undengeschrebenen.

uu *Skr. ręką II* der.

ww *Wyraz poprawiony ręką II*.

xx – xx *Nadpisane ręką II*.

yy *Skr. ręką II* vorberurten.

zz – zz *Dopisane ręką II*, a następnie ut supra i znak na przeniesienie dalszego tekstu ze str. 1, który zaczyna się ponownie od słów Hans von Czegenberge (*ręką I*). Na s. 4 reszta tekstu ręki I skr. tą samą ręką: Diesse vorgeschrebene voreynunge und czusampne bleybunge globen wir ritter und knechte vorbenanre in voller macht alle der unsern, dy uns usgesand haben vor uns, vor dy unsern und vor unser gancz gemeyne ritter und knechte, dy uff diesse czeit und ouch czukwmfftig seyn und vor alle dy ghenen, dy in diesser eynunge seyn beslossen. Und wir burgermeister und rathmanne der vorgedochren stete globen in voller macht vor uns, unser scheppen, burgere, inwonere und gancz gemeyne, dy nw und ouch czukwmfftig seyn und vor alle dy ghenen, dy in diesser eynunghe seyn begriffen in allen stucken und artikelen, als dy die hir czuvor usgedrucket steen, in guttem rechtferdigen globen by truwen und by eren sunder allerley arghelyst, stethe, feste und unverrucket czu halden, do by czu bleyben und deme noch gancz unser macht genuch czu thunde in allen czukomenden czeiten. In geczeugnissze.

a¹ *Skr. ręką II* landes czum.

b¹ *Wyraz poprawiony ręką II* z Colmen.

c¹ *Nadpisane ręką II*.

d¹ *Skr. ręką II* Clement, *nadpisane* Swenten.

e¹ – e¹ *Nadpisane ręką II*, w tekście skr. tą samą ręką Niclus von Therwisz.

f¹ – f¹ *Nadpisane ręką II*, w tekście skr. tą samą ręką der Samplow ritter, Joen vom Eychholtze, Symon von Glasaw, Johans von der Linde.

g¹ – g¹ *Nadpisane ręką II*, w tekście skr. tą samą ręką Jacob von Mwssegk.

h¹ *Skr. ręką II* von Sefelt.

i¹ *Skr. ręką II* von.

j¹ – j¹ *Nadpisane ręką II*, w tekście skr. Hans Slumme.

¹⁴ *W or. tor. i elbl.* doch.

¹⁵ *W or. tor. i elbl.* und an gutte.

¹⁶ *W or. tor. i elbl.* gehalden werden.

¹⁷ *W or. tor. i elbl.* Johan von der Linde.

¹⁸ *W or. tor. i elbl.* Hans Rockwsz, Hans Slumaw.

von Polkaw¹, Bartusch von der Theurnicz, ^{k1}Petir Strube, Hans Mossek¹⁹, von allen ritter²⁰ und knechte wegen^{k1} des colmischen landes²¹; Johan von Baysen, ¹Hans Usdow landrichter¹, Gunther von der Delow²², Sander von Roskaw^{m1}, ⁿ¹Niclos Machwicz, Otto Struben zum Reyne, Peter von Doringswalde, Niclis von Doringswalde, Jocusch von Gardin²³, Mathis von der Lunaw, Jorge von Grzibin, Hans von der Slawke, ritter und knechte des ostirrodischen gebietesⁿ¹; Niclos^{o1} vom Bwchwald bannirfurer^{p1}, Segenand von Waplys landrichter^{q1}, Pawel von Tesmansdorffe ritter, ^{r1}Gabriel von Baysen, Rassche von Linken, Wudesch von Grunefelde, Clement von Deves knechte^{r1} des cristburgischen gebietes; Rempsel ^{s1}von Krixen landrichter des resinburgischen gebietes, Stibor von Baysen, Niclos Zackraw, Niclos Sonnenberg von der^{s1} gemeyne ritter und knechte wegen des resenburgischen^{t1} gestiftes^{u1}, ^{w1}Jorge Scholman^{x1} landrichter, Ticze von Maiewicz, Hans Pfilesdorff, Mattis von Burghardsdorff des elbingschen gebietes; Gotschalk von Smolang, Hans von Thuwer^{y1}, Jon von der Jone ritter, Pasko Swirkotschin knechte des dirschowesschen und mewesschen gebietis von volkomener macht, eyntracht, geheise und befeles wegen alle der unsir und unsir gemeine ritter und knechte, die uns usgesandt haben^{w1}; und wir burgermeistere und rathmanne ^{z1}der stete Colmen, Thorun, Elbinge, Brunswig [sic]²⁴, Konigsberg, Danczeke, Knypaw²⁵, Grudencz, Strosberg, Nuwenmark, Reddin, Nuwenstat Thorun, Nuwestat Elbing, Lebenicht, Welaw, Allenburg, Heiligenbeil, Synthen und Landesberg in²⁵ volkomener macht, eyntracht, geheise und befeles wegen unsir scheppen, burgere, ynwonere und ganzce gemeyne unsir steten grose segele hiran lessen hengen. Und czu widersichirheit²⁶ und fester verwarunge globen wir ritter und knechte alle vorgeant²⁷ in volkomener macht aller der unsern^{b2} vor uns, vor unsir ganzce^{c2} gemeyne ritter und knechte, die uff dese czit und auch zukumftig sind und vor alle die jene, die in desir eynunge sint beslossen^{d2} und auch hernoehmols^{e2} begeren hir in zukomen. Und wir burgermeistere und ratmanne der vorgedochten stete globen in vollir²⁸ macht vor uns, unser scheppen, burgere, inwonere und ganzce gemeyne, die nw und auch zukumftig sint und vor alle die jene, die in desen voreynnunge begriffen sint^{f2} und hernoehm^{g2} mols begeren hirin zu komen, alle stücke und artikel^{z1} ^{h2}alse die hy zuvor usgedruckt

k¹—k¹ *Nadpisane ręką II i za Mosseck skr. ke (?)*, w *tekście skr. Hans Summe. Omyłkowo ręką II nie skreślila* knechte.

l¹—l¹ *Nadpisane ręką II.*

m¹ *Nadpisane ręką II Roskaw, skr. Baysen, ritter des ostrodischen gebietes.*

n¹—n¹ *Dopisane ręką II na marginesie z prawej strony.*

o¹ *Nadpisane ręką II bannerfurer i skr.*

p¹ *Nadpisane ręką II.*

q¹ *Nadpisane ręką II.*

r¹—r¹ *Nadpisane ręką II, w tekście skr. Hans von Ruprechtswalde, Symon von Desenyten, knechte.*

s¹—s¹ *Nadpisane ręką II, w tekście skr. und, omyłkowo nie skr. Niclos von Waplys von dere.*

t¹ *Nadpisane ręką II.*

u¹ *Skr. ręką II zcu Resenburg. Na marginesie omyłkowo nie skr. Hans Wargel, ze znakiem na wstawkę, natomiast skr. tamże ręką I Hans Wargel, ritter von der gemeyne ritter und knechte wegen des heilsberger gestiftes. W tekście omyłkowo pozostawiony znak na wstawkę i he.*

w¹—w¹ *Nadpisane ręką II, w tekście skr. Joachim von der Wickerow, Merten von Anglyten, Gunther Struwe von Hansdorffe, knechte des elbingschen gebietes; Hans Wargel, ritter von der gemeyne ritter und knechte wegen des heilsberger gestiftes.*

x¹ *Mylnie powtórzone.*

y¹ *Nadpisane i skr. ręką II Jan.*

z¹—z¹ *Nadpisane ręką II, w tekście skr. diesser nochgeschriebenen steten, also Tydeman von Hirken, Bartholomeus Rosenik vom Colmen, Johans Huxer, Herman Ruswpp, Abiunus [sic] Winter, Gotschalk Hittfelt von Thorun, Peter Swgkow, Heinrich Halbwaschsz, Peter Storm, Niclus Witte, Mattis Kestenbwch vom Elbing, Thomas Werner, Sander von Loyden von Brunsberg, Bertholt Huxer, Andres Brunow von Konigsberg, Peter Holste, Henrich Vorrath, Henrich Vocke von Danczeke, Jorge Langebeyn und Niclus Rebeyn vom Knypfab, alle von der vorberurten landen und steten wegen czum Elbinge czu tage vorsamelt, bekennen und czwgen offembar mit dessen kegenwertigen schriften vor allen, do dy vorbracht werden; od słów vom Elbinge, Thomas Werner aż do czu tage vorsammelt pisarz tekstu nie przekreślił.*

a² *Mylnie powtórzone.*

b² *Napisane i skr. ręką II vor. Pominięty passus z konceptu I dy uns usgesand haben.*

c² *W konceptie I vor dy unsern und vor unser ganzc.*

d² *W konceptie I dy uff diese czeit und ouch czukumftig seyn und vor alle dy ghenen, dy in diesser eynunghe seyn beslossen.*

e² *Napisane i skr. ręką II begeren.*

f² *W konceptie I dy in diesser eynunghe seyn begriffen.*

g² *Napisane i skr. ręką II bete.*

h²—h² *Dopisane ręką II na marginesie.*

19 *W or. tor. Hans Mosseck knechte, w or. elbl. Hans Mossecker knechte.*

20 *W or. tor. i elbl. von alle der ritter.*

21 *W or. tor. i elbl. des ganzcen colmisschen landis.*

22 *W or. tor. Gunther von Delaw.*

23 *W or. tor. i elbl. Petrasch von Gardin.*

24 *W or. tor. i elbl. Brunsberg.*

25 *W or. elbl. von.*

26 *W or. elbl. fürderer, w or. tor. tekst nieczytelny.*

27 *W or. tor. i elbl. vorberurt.*

28 *W or. elbl. volkomener.*

steenⁱ², in guten, rechtfertigen glauben by truwen und eren^{j2/29} sunder alle argelist, stete, feste und unversert zuhalden, doby zubleiben und dem noch gancz unser macht genug zuthuende in allen zukomenden cziten. Gescheen und^{k2} volendet sunt dese ding zu Marienwerder am nehsten montage noch dem sontage Judica in der Vasten im jare unsers Hern XIIIIC und fierzig³⁰. Deo gracias^{h2/31}.

Przyjrzyjmy się pokrótce treści konceptu II. Całość możemy za K. Górskim¹⁹ podzielić na następujące części:

- 1) wstęp z inwokacją, intytulacją, promulgacją i dyspozycją [1–2],
- 2) statut właściwy Związku, złożony z 5 artykułów [3–6],
- 3) lista pełnomocników przywieszających pieczęcie [7],
- 4) wzajemne zaręczenie (*sponsio reciproca*) rycerstwa i mieszczan [7],
- 5) datacja [7],
- 6) aprekacja [7].

W porównaniu do treści konceptu I zaszyły więc poważniejsze zmiany przede wszystkim w początkowych i końcowych partiach. I tak, doszedł cały wstęp [1], podający krótko postanowienia poprzedniego zjazdu w Elblągu oraz przyczynę zwołania zjazdu kwidzyńskiego, wraz z dokładnymi datami obu zjazdów. Inwokacja i promulgacja pozostały na ogół bez zmian. Natomiast poważna zmiana nastąpiła w intytulacji. Pełna lista rycerzy i mieszczan została całkowicie usunięta, a na jej miejsce wprowadzono ogólny termin *ritter, knechte und stete*. W konsekwencji w dalszych partiach aktu termin *vorberurten ritter etc.* został wszędzie zastąpiony określeniem *undengeschrieben* z racji umieszczenia listy uczestników dopiero w części 3. Należy zaznaczyć, że usunięcie niektórych nazwisk uczestników zjazdu elbląskiego byłoby usprawiedliwione, gdyż nie wszyscy spośród nich zjawili się ponownie w Kwidzynie, jednak przesunięcie całej poprawionej listy na dalsze miejsce w akcie należy uznać za dążenie do ulepszenia jego konstrukcji, bardziej odpowiadającej przyjętym formom dyplomatycznym. Dyspozycja pozostała na ogół bez zmian, wprowadzono jedynie określenie *in allen puncten und artikeln* zamiast poprzedniego ogólnikowego *in sulchere weisz* (przypis m–m).

Natomiast część zasadnicza, tj. statut związku, złożony z pięciu artykułów [3–6], faktycznie nie uległa poważniejszym zmianom. Wprowadzono tylko konsekwentnie termin *undengeschrieben* zamiast *vorberurten* i termin *voreynunge* zamiast *eynunge* (choć ten ostatni nie we wszystkich wypadkach) oraz drobne poprawki gramatyczne, uściślające tekst, np. *addir* zamiast *und* (przypisy w, z, ii), *ist* zamiast *steet* czy (przypis jj). Poważniejsze uzupełnienie wstawiono tylko w punkcie [5] statutu, gdzie dopisano zdanie *das wir durch nicht getrouwen* (przypis pp–pp), niewątpliwie dla złagodzenia uprzedniego tekstu, mówiącego o możliwości niewinnego skazania na śmierć przedstawicieli rycerstwa czy miast przez władzę zwierzchnią. Uwzględniono także większość poprawek, które zostały dokonane już w I A, w szczególności zaś wykreślono wyrażenie *seynem orden* (przypis p).

Zasadniczym przeróbkom uległa natomiast lista świadków [7]. Pisarz ręki drugiej po ostatnim punkcie statutu [6], napisanym – jak wiadomo – ręką pierwszą na czwartej stronie rękopisu, wstawił zdanie *In geczugnisse und worhaftigen bekentnissz aller vorgeschrebenen sachen haben wir Hans von Czegenberge ut supra* i znak na wstawienie dalszego ciągu ze strony I rękopisu. Lista nazwisk z konceptu I (s. 1) dotycząca rycerzy została następnie częściowo wykorzystana, a w części przekreślona, przy czym nazwiska nowych uczestników zostały wpisane między wierszami lub dopisane na marginesie z prawej strony. Niekiedy nazwiska uczestników zjazdu elbląskiego, którzy byli także w Kwidzynie, również zostały przekreślone

ⁱ² W konceptie I in allen stucken und artikelen, als dy die hir czuvor usgedrucket steen.

^{j2} W konceptie I by eren.

^{k2} Napisane i skr. ręką II gegeben.

²⁹ W or. elbl. by eren.

³⁰ W or. tor. fierczenhundert und fierzig.

³¹ W or. elbl. Deo gracias. Amen.

¹⁹ Górski, Związek Pruski, s. XXXV. Jedynie wprowadzono promulgację, pominiętą przez tego autora.

i ponownie nadpisane w innym miejscu ze względu na zmianę kolejności uczestników (np. *Johan vom Linde, Symon von Glasaw*), przy czym pisarz wykorzystywał nawet imiona ręki pierwszej dla dopisywania innych nazwisk. Należy zauważyć, że dopisanie części nazwisk na marginesie zostało spowodowane znacznym zwiększeniem liczby delegatów rycerstwa (z 30 na 52), chociaż liczba reprezentowanych okręgów (6) nie uległa zmianie, gdyż na miejsce nieobecnego przedstawiciela Warmii weszli reprezentanci części Pomorza Nadwiślańskiego.

Całkowita zmiana nastąpiła w zestawieniu delegatów miejskich, które zostało usunięte (przy czym pisarz część nazwisk omyłkowo nie przekreślał), natomiast między wierszami wpisano tylko nazwy 19 wielkich i małych miast, z zaznaczeniem, że wysłannicy ich w imieniu swoich gmin przywieszają wielkie pieczęcie. Podkreślić trzeba, że na tym miejscu omyłkowo nie zaznaczono, iż także rycerstwo przywiesza swoje pieczęcie.

Po liście pełnomocników następuje wzajemne zaręczenie. Początek jego dopisany został ręką drugą na stronie 1, bezpośrednio po liście pełnomocników miejskich między wierszami (przypisy $z^1 - z^1$), a zakończenie (przypisy $h^2 - h^2$) na lewym marginesie u dołu strony 1. Faktycznie jednak jest ono przejęte z małymi zmianami z konceptu I, gdzie znajdowało się na stronie 4 rękopisu tuż po statucie związkowym. Całość zaręczenia w konceptie I została przekreślona ręką drugą, która — nie wiadomo z jakiego powodu — nie wykorzystwała go mimo wszelkich ku temu podstaw. Z tych też względów większość tekstu zaręczenia jako faktycznie przejętą z konceptu I, przedrukowano mniejszą czcionką, zaznaczając w przypisach najważniejsze różnice między tekstem I i II konceptu, uznając natomiast za nieistotne drobne odchylenia w pisowni obu przekazów (np. *diesse - desse, dy - die* itp.). Najważniejszy dodatek w konceptie II stanowi dwukrotne włączenie zdania *und auch hernoehmols begeren hir in zukomen* (tj. do Związku). Formuła ta zapewniała bowiem możliwość przyjęcia dalszych członków spośród rycerstwa i miast, zwłaszcza że nie wszystkie okręgi (nie wyłączając Warmii, reprezentowanej przecież w Elblągu) i miasta przysłały do Kwidzyna swoich przedstawicieli. Wiadomo też, że nowi członkowie wstępowali do Związku aż do 1453 czy nawet początków 1454 r.

Trzeba zauważyć, że wzajemne zaręczenie, które w konceptie I znajdowało się **p o p r a w n i e** tuż po artykułach statutu, w konceptie II zostało **m y l n i e** przesunięte za listę pełnomocników. Wsuniecie tej listy z części wstępnej (intytulacji) między statut a zaręczenie było — pod względem dyplomatycznym — rzeczą wadliwą i zostało przypuszczalnie spowodowane pośpiechem przy sporządzaniu ostatecznej redakcji aktu w dniu 13, a najpóźniej 14 marca 1440 r.²⁰

Nowym elementem w konceptie II jest końcowa datacja, przy czym podkreślić wypada, że formuła ta jako datę podaje poniedziałek po niedzieli Judica, tj. 14 III 1440 r., podczas gdy obrady zjazdu rozpoczęły się w samą niedzielę Judica, tj. 13 III 1440. Aprekacja (*Deo gracias*) jest także podpisana ręką drugą i to zarówno na stronie 1 bezpośrednio po końcowej dacie, jak i na stronie 4 po skreślonym tekście zaręczenia konceptu I.

Nasuwa się teraz pytanie: jaki jest stosunek konceptu II do oryginału aktu związkowego i czy są jakieś istotne różnice między nimi. Porównanie konceptu II z obu oryginałami, tj. elbląskim i toruńskim (uwidocznione w przypisach cyfrowych), skłania do wyciągnięcia wniosku, że w ostatecznej redakcji zostały wprowadzone jeszcze nieznaczne poprawki, przede wszystkim natury stylistycznej. Dotyczą one usunięcia niektórych zbytecznych spójników (przypis 2) lub zaimków (przypis 3) albo ich wprowadzenia (przypisy 4, 5, 8, 11, 12). Kilka poprawek prostuje oczywiste błędy konceptu II (czy nawet I), jak np. wprowadza *under* zamiast *und* (przypis 7), *doch* zamiast *durch* (przypis 14). Zdarza się też zmiana szyku wyrazów (przypis 16) i nazwisk (przypis 18). Zmieniono też błędne imię *Jocusch von Gardin* na *P e t r a s c h von Gardin* (przypis 23) oraz mylną lekcję *Brunswig* na *Brunsbereg* (przypis 24). Dopisano także poprawnie termin *knechte* po zestawieniu nazwisk szlachty chełmińskiej (przypis 19) oraz przymiotnik *ganczen* przy *colmisschen landis* (przypis 21). Nie ulega więc wątpliwości, że koncept II uległ jeszcze ostatecznym przeróbkom przed sporządzeniem czystopisów (być może w drodze przepisania go na papierze dla ułatwienia w sporządzaniu oryginału pergaminowego). Dotyczyły one jednak przede wszystkim kwestii stylistycznych i uściślenia niektórych sformułowań, przy jednoczesnym usunięciu oczywistych błędów

²⁰ G ó r s k i, Związek Pruski, s. XXXVI, jednak autor zdaje się mylnie przyjmować, że błędny układ istnieje już w konceptie I (elbląskim).

vorwunge sein wullen der gemeyn thym und gebrauchem und geloben dy in gutten
 getribben. Sunder argte lost unverserth zu hald und do by bleibem ^{und in dem lande} ~~in dem lande~~
 auch als in noch folget // In dem ersten daz es irlicher von aus ~~unverserth~~
 Kitter künig und stet dy ander aufm lnd hancist. ~~seindem orden gessig sein~~
 sal aufm lnd hancister und sonne orden thym alle das her in noch eyn und
 recht wegt pflichtig ist zu thymde noch irwifunge auf alle. püdegt freyheit
 und Künig // und des gelichten das es irlicher von aus ^{und nach} ~~unverserth~~ Kitter. künig
 und stet // und den erwidern ~~aus dem lnd~~ ^{und in dem lnd} ~~aus dem lnd~~ ^{aus dem lnd} ~~aus dem lnd~~
 sal seine lnd thym / alle das her in noch eden und recht wegen pflichtig ist
 zu thymde noch irwifunge cünd irliche künig freyheit und recht // und ~~das~~
 als wider eine. began wir ~~gelichten~~ Kitter künig und stet und dinget
 uns ungelich und recht sein, das auf lnd. aus allen und eyn irlichen besunder
 laesse by Künig freyheit und Künig, noch deme als er und auf vorforn do
 nicht begobet und gefreit sein / dy alden beswerung abetren, und der abir
 kome auf in ~~komeden~~ ~~zeiten~~ uff and lichte, und ab aus quand der
 abir, dringen and mit gebalt furin werde, das auf lnd. cunsulig
 nicht vorhengte. Sunder und do vor besforme und auf and ~~vorforn~~
 Rechte bylige // und ab ~~quand~~ ~~von aus~~ ~~unverserth~~ ~~lnd~~ ~~und stet~~
 alle, ~~oder~~ ~~do~~ ~~besunder~~ ~~ritter~~ ~~künig~~ ~~burgary~~ ~~und~~ ~~gubernary~~. ~~and~~ ~~der~~ ~~recht~~
 Künig und freyheit gedrungen ~~and~~ ~~quand~~ ~~unverserth~~ ~~lnd~~. ~~and~~ ~~der~~ ~~syn~~
 gutten gemeyn wurde, der sal sich sulden gebalt ertragen erst in
 aufm lnd, wurde der ~~lnd~~, der gebalt nicht abir lnd, des zur in aufm
 lnd mehr gewilke / so sal der salbe konig, uff den gelegte richtung / der
 des ~~lnd~~ ~~aus~~ ~~angerechte~~ ~~und~~ ~~gebalt~~ ~~ouille~~ ~~und~~ ~~sal~~ ~~gelicht~~ ~~werden~~ ~~und~~
 sich do urtate / wurde das gemeyn auch ~~uff~~ ~~besalt~~ / das und urkent
 das dem recht nicht genug gestrege ad der recht ~~in~~ ~~nicht~~ ~~unrecht~~
 ungemugt habz / and dem elyger nicht unrecht gemest ~~oben~~, ~~besrege~~
 das der Ritter schrifft, dy sal das noch ~~grund~~ ~~on~~ ~~der~~ ~~eldesten~~ ~~ritter~~ ~~schafft~~
 in ~~reinh~~ ~~land~~. ~~unverserth~~ ~~lnd~~ ~~in~~ ~~dy~~ ~~schaffe~~ ~~eigentlich~~ ~~dures~~
 schrifft ~~and~~ ~~boten~~ ~~wissen~~ ~~laesse~~, so sollen dy selben ritte schrifft
 mit sampt den ~~part~~ ~~Colone~~ ~~und~~ ~~thym~~. ~~unrecht~~ ~~haben~~ ~~dy~~ ~~ritter~~ ~~schafft~~
 in ~~den~~ ~~andern~~ ~~gebalt~~ ~~mit~~ ~~sampt~~ ~~den~~ ~~andern~~ ~~stet~~ ~~alle~~ ~~in~~ ~~deser~~

Ryc. 2. Koncept toruński aktu erekcyjnego Związku Pruskiego z 21 II—14 III 1440 r.
 Archiwum Państw. w Toruniu. Kat. I nr 952a, s. 2

Deminghe begriffen. uff gelegene ort und zeit anverboten, do auch ein
 wirtliche von and ^{unverboten} land and ort. sal pflichtig sein her
 richte. and do dy sachen vorgeren, werden dy sachen dem rechtserdich
 wirt, so sollen dy sachen künig und ort, das algeris mechtig sey. zu eren
 and rechte zu richten, and sollen sich nach dem beson vorwissen der hinc
 beiraten, das her do by gehalten werde. In der selb unricht ab imand
 von uns ^{unverboten} ort burg and pulbner, widdir recht. freicheit und
 fre bereiff gedrungen wurde, dy sal das den ort Colne and tpo
 vorfinden and du dy sache als vorberort ^{post} guldigen lauff
 so solle dy ort Colne und tpo mit sampt der Rittertschaft des
 Colnis land, macht haben, dy Rittertschaft in den andir glichen mit
 sampt den andir ort alle zu dess, deminghe begriffen, uff gelegene ort,
 and zeit. zu verbotten, and den sachen nach zu sein In aller unricht allher
 mayt quere, von der Rittertschaft ort ^{unverboten} bedrungen. In ^{unverboten} andir sache
 auch imand solche sachen ad solche gebalt das man werte, das man
 solch recht ^{unverboten} nicht erliche mochte do got und sic, andir das, die
 Rittertschaft ^{unverboten} ort yo andir recht drange. andir ^{unverboten} sache
 gutten mit gebalt ^{unverboten} guldigen werte. so sollen in gericht und fette
 ein by dem andir zu seyne rechte lichte and dy sache and allen
 ytem ^{unverboten} aneand, dy gung erde halff ^{unverboten} wagen, and nach ^{unverboten} unricht
 and dem andir gung ^{unverboten} by lichte. halff and bescheidenheit ^{unverboten}
 als das dem, nach gelegentlich der sachen ort and besufft ^{unverboten} ort //
 and ab imand ^{unverboten} man and ^{unverboten} ort land and ort ^{unverboten} ort burg
 and pulbner her ^{unverboten} erben mit gebalt ^{unverboten} abirfaller, and in seyne liche
 gelegent. ad ^{unverboten} unrichtlich gung ^{unverboten} erde gebracht wurde, das ^{unverboten} welle
 der ragen an sin, her, and ^{unverboten} ort das her, in solch ^{unverboten} unricht ^{unverboten} ort
 unricht. dy ^{unverboten} ort nicht ^{unverboten} gesche, so gelobe von ^{unverboten} Rittertschaft and ort alle
^{unverboten} ^{unverboten} ort zu gutten ^{unverboten} werten, and das ^{unverboten} ort also ^{unverboten} gericht und
 mit solchem ^{unverboten} erbe ^{unverboten} erben das ^{unverboten} man ^{unverboten} sal, das ^{unverboten} ort allen
 ein solch ^{unverboten} liche ^{unverboten} ort ^{unverboten} welle, das ^{unverboten} man ^{unverboten} sache, and ^{unverboten} ort ^{unverboten} liche

Ryc. 3. Koncept toruński aktu erekcyjnego Związku Pruskiego z 21 II–14 III 1440 r.
 Archiwum Państw. w Toruniu. Kat. I nr 952a, s. 3

rzeczowych. Zarazem jednak wydaje się rzeczą udowodnioną, że koncept II istotnie służył jako podstawa do sporządzenia oryginału.

Zachodzi tylko pytanie: dla jakiej wersji — toruńskiej czy elbląskiej. Wiadomo z przedruku Toeppena, że oba oryginały wprawdzie nieznacznie, ale różnią się pod względem doboru niektórych terminów czy pisowni, zwłaszcza nazwisk. Według opinii St. Kętrzyńskiego podobne różnice są rzeczą często spotykaną przy sporządzaniu kilku egzemplarzy jednego przekazu, spowodowaną różnymi manierami pisarskimi kilku przepisowaczy²¹. Porównanie najważniejszych odmian obu oryginałów z konceptem II prowadzi do wniosku, że bardziej zbliżony jest do niego oryginał t o r u ń s k i. Dowód tego widzimy w użyciu w szeregu wypadków identycznych określeń, których nie spotykamy w podobnej wersji w oryginale elbląskim. Dotyczy to w szczególności użycia terminu *ist* zamiast *steth* (przypis 13), *in* zamiast *von* (przypis 25), *vollir* zamiast *volkomener* (przypis 28), jak również braku końcowego *amen* w aprekacji, które spotykamy w egzemplarzu elbląskim (przypis 31). Podobnie porównanie nazwisk czy imion rycerstwa, podanych w koncepcie II i oryginale toruńskim prowadzi do stwierdzenia, że są one w większości podane przy zastosowaniu tej samej pisowni, jak np. *Polkaw*, *Mossek*, *Roskaw*, *Grzibin*, *Scholman*, *Pfilesdorf*, *Burghardsdorf*, *Thuwer*, *Pasko* (z wyjątkiem zdwojonych końcówek *ff* w koncepcie II), w przeciwieństwie do oryginału elbląskiego, który podaje *Pulkaw*, *Mossecker*, *Ruszkow*, *Grszybin*, *Scholeman*, *Pfylsdorff*, *Borchartsdorf*, *Thwre*, *Plaszko*. Zaznaczyć trzeba, że pewne odchylenia trafiają się także między konceptem II a oryginałem toruńskim. Na przykład data wypisana w koncepcie cyframi (podobnie jak w oryginale elbląskim), jest w oryginale toruńskim wypisana słowami (przypisy 1, 30); podane w koncepcie II nazwisko *Gunther von der Delow*, w oryginale toruńskim figuruje jako *Gunther von Delaw* (przypis 22). Są to jednak różnice drugorzędne i bardzo rzadkie, które nie osłabiają zasadniczej zbieżności obu przekazów. Wiadomo zresztą, że w myśl postanowień zjazdu elbląskiego, do Kwidzyna mieli przybyć pisarze miejscy Gdańska, Chełmna i T o r u n i a. Jest więc rzeczą bardzo prawdopodobną, że przy sporządzeniu oryginału koncept II służył jako podstawa dla pisarza toruńskiego, o czym mógłby świadczyć fakt, że oryginał ten i koncept zachowały się właśnie w archiwum miejskim toruńskim. Rzuca to zarazem światło na aktywną rolę Torunia jako głównego organizatora konfederacji stanów pruskich i jej aktu erekcyjnego²².

Końcowe wyniki przeprowadzonej wyżej analizy dałyby się streścić w sposób następujący: 1) Współdziałanie rycerstwa i miast przy zakładaniu Związku Pruskiego występuje w całej pełni już przed zjazdem elbląskim z 21 II 1440 r., czego dowodem ukształtowany już w całej pełni na tym zjeździe statut związkowy i zaręczenie w koncepcie I. 2) W treści aktu związkowego zaznacza się dążność do zaakcentowania podległości przede wszystkim w. mistrzowi oraz tendencja do osłabienia zbyt ostrych akcentów nieufności wobec władzy zwierzchniej, występujących jeszcze w koncepcie I. 3) Uderza zachowanie się delegatów Warmii, którzy mimo obesłania zjazdu elbląskiego nie przybyli do Kwidzyna (i opieczętowali akt związkowy dopiero 5 maja 1440 r.) oraz znacznie liczniejszy i reprezentatywniejszy skład delegacji poszczególnych okręgów w Kwidzynie, będący bez wątpienia wynikiem wyętej działalności miast i rycerstwa ziemi chełmińskiej. 4) Wydaje się rzeczą uzasadnioną przyjęcie tezy o bardzo aktywnej roli przedstawicieli Torunia nie tylko przy tworzeniu Związku Pruskiego, lecz także formułowaniu jego aktu erekcyjnego.

Pod względem dyplomatycznym uderza: 1) Fakt ewolucyjnego kształtowania się ostatecznej wersji aktu erekcyjnego, która ulega c o n a j m n i e j t r z y k r o t n y m przeróbkom, nadającym mu bardziej poprawny charakter. Najważniejsze z nich nastąpiły w Kwidzynie, przy czym niektóre były dokonywane jeszcze na krótko przed sporządzeniem samych czystopisów. 2) W ostatecznym układzie aktu erekcyjnego zaznacza się mylne przesunięcie formuły o wzajemnym zaręczeniu poza listą uczestników. Nastąpiło ono dopiero w k o ń c o w e j fazie redagowania aktu w Kwidzynie na skutek przesunięcia listy uczestników z początkowej partii aktu do końcowej, być może na skutek pośpiechu w finalizowaniu aktu.

Powyższa analiza — rzecz jasna — nie wyczerpuje całości zagadnienia. Stanowić ona powinna zapoczątkowanie dla dalszych, bardziej pogłębionych badań dyplomatycznych.

²¹ Kętrzyński, o. c., s. 288–289.

²² Por. przypuszczenie Górskiego, Związek Pruski, s. XXXVII.

Studien über den Entwurf der Gründungsurkunde des Preussischen Bundes vom 14 III 1440

Den Forschungen über den Ursprung des Preussischen Bundes im Ordensland im Jahre 1440 bot die Auffindung des Entwurfs der Gründungsurkunde einen neuen Ansporn. Dieser Akt war M. T o e p p e n noch unbekannt und wurde im Thorner Staatsarchiv entdeckt. Der Entwurf des Dokuments wurde auf dem Ständetag in Elbing am 21 II 1440 konzipiert und von einer Hand aufgeschrieben. Dieses Exemplar wird im Artikel „Entwurf I“ genannt. Das Konzept diente als Vorlage der endgültigen Redaktion, die dann von einer anderen Hand auf dem Ständetag zu Marienwerder (Kwidzyn) am 14 III 1440 auf das Blatt eingetragen wurde. Eine zweite Redaktion des Entwurfs erscheint in einer Eintragung im Danziger Rezess (Staatsarchiv Danzig-Gdańsk 300, 29/1, S. 200^v – 201^v) und trägt die Bezeichnung „Entwurf I A“.

Die Verfasser behandeln den Inhalt des Entwurfs I in seiner ursprünglichen Fassung, d.h. den Urentwurf, ohne Berücksichtigung der Verbesserungen der zweiten Hand. Die Abweichungen des Entwurfs I A werden in den Anmerkungen angegeben. Die Analyse des Urentwurfs zeigt, dass er schon den Hauptteil der Gründungsurkunde umfasst, obwohl die einzelnen diplomatischen Formeln nicht vollständig sind. Es ist also schon das Statut des Preussischen Bundes, das sowohl die Städte wie auch das Rittertum betrifft. Einige aufgefundene Mängel und Verbesserungen zeigen, dass der Entwurf nur eine Abschrift des ursprünglichen Textes ist, der in Elbing verfasst wurde; es handelt sich aber um eine der ersten Fassungen dieses Konzepts. Als Beweis für die Richtigkeit dieser Vermutung werden Abweichungen des Entwurfs I A herangezogen, welcher stylistisch, wie auch sachlich, etwas korrekter ist und ohne Zweifel zu der verbesserten Redaktion des Entwurfs I gehört.

Zum Vergleich wird auch der Inhalt des Entwurfs II gedruckt. Fragmente, die ungeändert aus dem Entwurf I übernommen wurden, sind mit kleinerem Druck gekennzeichnet. In den Zifferanmerkungen erscheinen die wichtigsten Abweichungen des Entwurfs II von den beiden Originalen der Gründungsurkunde, d.h. die der Elbinger (herausgegeben von M. Toeppen) und der Thorner Fassung (im Thorner Staatsarchiv). Die Verfasser stellen fest, dass der Entwurf II grösstenteils den Diktat des Entwurfs I übernommen hat, mit Ausnahme des Protokolls (Einleitung und Intitulation sind abgeändert) sowie des Eschatokolls (Zeugenliste). Sponsio reciproca wurde im Entwurf II irrtümlich nach der Zeugenliste angeführt. Der Inhalt des Bundesstatuts hat jedoch keine wesentlichen Änderungen erfahren. Nur das Misstrauen der Ordensmacht gegenüber, dass im Entwurf I klar zum Ausdruck kommt, erscheint im Entwurf II etwas gemildert.

Der Vergleich des Inhalts des Entwurfs II mit den beiden Originalen der Stiftungsurkunde zeigt, dass dieses Konzept als Vorlage zur Fertigstellung des Thorner Originals diente. Der Thorner Stadtschreiber sollte auf dem Ständetag in Marienwerder mit den Thorner Ratsmitgliedern erscheinen. Dieser Umstand weist auf die aktive Rolle der Thorner hin, die als Mitschöpfer der Gründungsurkunde des Preussischen Bundes erachtet werden können.